

Väljavõte Eesti Sõjavägede Staabi 1. osakonna ülema kolonelleitnant Alfred Lutsu mälestustest

[---] Juunikuu keskpaiku oli Tallinnas ja ka mujal baasides asuvate venelaste juures märgata erakorralist närvilikkust ja ebatavalisi toiminguid. Nii olid komdiv. Tjurini korpuse osad baaside piirkonnas juba mõnda aega alarmeeritud, seistes marsivalmis ning hoidudes igasugusest kontaktist eestlastega. Samal ajal ilmusid Tallinna reidile mitu suurt N. Liidu kaubalaeva, jäädes ankrusse mitmeks päevaks. See äratas tähelepanu ja hakkasime küsima, milleks need suured venelaste laevad siin lahes seisavad? Nagu hiljem selgus, olid need liig vara kohale saabunud (või olid venelastel algul teised kavatsused?), sest nendes laevades leidsid punaarmee dessantosad Aegna ja Naissaare merekindluste okupeerimiseks. Need dessantväed maabusid seal 17. juunil, kui Eesti oli alistatud N. Liidu ultimaatumile. Laupäeval, 15. juunil saabusid Sõjavägede Staabi teated, et venelased on hakanud oma perekondi Tallinnast välja viima, samuti olevat kadunud seni linnas asunud baasiasutusi. Pärastlõunal tuli uus üllatus – punalaevastik lahkub Tallinna sadamast! Nende teadete kontrollimiseks tegin linnas ringsõidu rajoonides, kus venelased asusid. Majad Kadriorus, kus venelased elasid, olid tühjad ja mahajäetud. Sõitsin mere äärde. Ilusa ilma tõttu oli laupäeva õhtupoolikul Pirita rannal rohkesti inimesi, kes üllatusega vaatasid lahele, kust vene laevad üksteise järel suundusid avamere poole. Koos sõjalaevadega kadunud Naissaare taha ka Tallinna reidil mitmed päevad seisnud suured kaubalaevad.

Päevasündmuste kokkuvõtted, mis saabusid väekoondiselt osakonda 15. juuni õhtul, sisaldasid täiendavaid teateid suurtest punaarmee väeosade liikumistest ja kogunemistest piiritagustes rajoonides. Merepiiril patrulleeris punalaevastik ja õhus pidas valvet punaste lennuvägi. Need andmed ja viimaste päevade sündmused osutusid N. Liidu ettevalmistustele peatseks kallaletungiks Eesti vastu. Tallinna tühjendamine venelastest ja baasides asuvate punavägede alarmivalmis seadmine oli ettevaatusabinõu, kuna Moskva ei olnud päris kindel, kas ohver alistub või hakkab surmahirmus viimasel hetkel veel vastu. Samal põhjusel viidi punalaevastik meie tugeva Tallinna merekindluse tule piirkonnast välja.

Läti ja Leedu olid N. Liidu poolt asetatud üldjoontes samasugusesse olukorda kui Eesti. 15. juunil saabusid ärevad teated Leedust, mille kohaselt Leedule oli juba 14. juunil N. Liidu poolt esitatud mitmesuguseid süüdistusi ja koos raskete ähvardustega kaugeleulatuvaid nõudmisi. [---]

N. Liit oli 15. juuniks Eesti, samuti ka Läti ja Leedu, manööverdanud olukorda, kus me pidime võitluseta alistuma. Ta valis ka paraja aja meile lõpliku löögi andmiseks. Selleks oli juunikuu keskpaik eriti soodne, kuna siis oli kogu maailma tähelepanu suunatud sõjalistele sündmustele läänes, kus Hitleri väed olid suurel pealetungil Prantsusmaal ja vallutasid Pariisi. 16. juuni õhtupoolikul helistas Sõjavägede Staabi ülem Välisministeeriumist. Ta teatas, et on saabunud N. Liidu ultimaatum, mis olevat väga lühikese tähtajaga. Ta käskis valmistuda käskude vastuvõtmiseks ja edasiandmiseks.

Alarmeerisin kohe kõikide väekoondiste, Kaitseliidu ja piirivalve staabid, andes edasi saadud informatsiooni. Seejärel ei saanud staabiülemalt tundide viisi mingit korraldust. Alles õhtul helistas Sõjavägede Staabi ülema abi kindralmajor Kasekamp ja ütles, et Eesti on alistunud N. Liidu nõudmistele ja käskis mind tulla Välisministeeriumi.

Välisministeeriumis valitses suhteliselt närviline õhkkond. Peaminister Uluots käis edasi-tagasi ja suitsetas vahetpidamata. Vabariigi Valitsuse liikmeil ja teistel kohalviibivail ametiisikuil oli palju rääkimist ja arutamist. Sain Sõjavägede Staabi ülemalt oma ülesande. Kuid korraga selgus, et see polnud veel lõplik. Nimelt Välisminister Piip ootavat Moskvast väliskomissar Molotovi telefonikõnet ja sellega seoses võivat tulla veel täiendavaid korraldusi. Umbes tunniajalise ootamise järele sain kätte lõpliku ülesande: edasi anda meie sõjaväe ja piirivalve osadele teade, et täna keskööl tulevad täiendavalt Eestisse paigutatavad

N. Liidu väed üle meie riigi piiri. Neli ületuleku kohta oli märgitud. Ruttasin tagasi staapi. Kui olin telegrammi vastavatele väekoondistele ja piirivalvele edasi andnud, tuli veel üks korraldus: teatada meie Merejõududele, et täna pärast keskööd maanduvad N. Liidu dessantväed Merekindluse piirkonnas. [---].

17. juuni hommikul rongi Jõhvi jõudes oli seal juba näha öösel üle piiri tulnud punaväe soomusmasinaid. Jõhvist edasi Narva poole sõites oli mõlemal pool raudteed näha punaarmee jalaväe üksusi, mis liikusid lahingukorras üle põldude ja läbi metsa lääne suunas, ees piilkonnad ja nende järel, hargnenud rivis, jalavägi. Seega me sõitsime vabast Eestist nüüd juba N. Liidu poolt okupeeritud maa-alale. [---]

Venelaste vagunis oli neli kinnist kupeed, millest möödudes jõudsime vaguni teises otsas asuvasse suuremasse salongi. Selles ruumis, ühe suurema ümmarguse laua taga, seisis komandarm Meretskov. Lauale on paigutatud N. Liidus trükitud Eesti Vabariigi kaart. Salongis oli veel kolm punaarmee komandöri, kellest ühte Meretskov tutvustas kui operatiivosakonna ülemat. Meile ei pakutud istet ja nii tuli meil seistes ära kuulata, mis Meretskovil ütelda oli. Tema jutt oli lühike. „N. Liidu ja Eesti valitsused on kokku leppinud, et N. Liidu väed tulevad Eestisse ja meie ülesandeks on fikseerida nende vägede paigutusrajoonid.” Edasi tähendas Meretskov, et N. Liidu poolt tuuakse Eestisse üle maapiiri lisaks juba baasides olevatele vägedele veel viis jalaväediviisi, umbes 90 000 meest. Seejärel eemaldas Meretskov laual oleva Eesti Vabariigi kaardi, mille all oli teine kaart, kuhu oli juba peale kantud nende diviiside paigutusrajoonid. Need olid üldjoontes: üks diviis Tapa–Rakvere rajoonis, teine Paide, kolmas – Viljandi, neljas – Tartu ja viies – Pärnu rajoonis.

Dessantosadele oli paigutusrajoon ette nähtud Merekindluse piirkonnas. Lõpuks tähendas Meretskov, et nüüd redigeerivad operatiivosakondade ülemad Eestisse toodavate diviiside paigutusrajoonide kokkuleppe. Sellele kirjutavad mõlemate delegatsioonide juhid alla. Küsimata Ülemjuhataja kindral Laidoneri arvamist selle „kokkuleppe” kohta, lõpetas Meretskov kohtamise Eesti delegatsiooniga. Kogu sündmus ei kestnud üle viie minuti. Enne lahkumist pöördus kindral Laidoner Meretskovi poole ja kutsus teda oma salongvagunisse einele, millest aga Meretskov keeldus.

Mina jäin kohale, et koos venelastega redigeerida juba üle piiri Eestisse tunginud punaväe diviiside paigutamise rajoonide teksti. Kutsusin vagunisse ka perroonile jäänud kapten Hindi ja asusime tööle. Meretskov jäi veel tükiks ajaks kohale, kõndis vagunis edasi-tagasi, vahtis akendest välja, esitades vahetevahel mulle mitmel teemal küsimusi. Nagu – palju on Narvas elanikke, mis leidub vanades Narva kindlustes, kuidas N. Liidu baasiväed on Tallinnas käitunud jne. Lõpuks lahkus ta vagunist. Teised venelased, kes kohale jäid, olid sõnakehvad ja muud juttu peale „kokkuleppe” teksti redigeerimise ja kaardile kandmise ei tekkinud.

Hiljem selgus, et nende punaarmee diviiside Eestisse paigutamise kokkuleppe nõudmine polnud ainus. Venelastel oli veel teisi nõudmisi, mida nad ei esitanud esimesel kohtamisel kindral Laidoneriga. Nad tulid nendega välja hiljem ja üksikhaaval.

Kui olime Narvas diviiside asupaikade asetuse redigeerinud ja kaardile kandnud, tuli N. Liidu poolne operatiivosakonna ülem, kes vahepeal oli viibinud teises kupees, ja luges ühelt pliiatsiga kirjutatud paberitükilt ette uue nõudmise, mis käsitles Eesti linnade telefonikeskjaamades N. Liidu sõjalise kontrolli rakendamist. Kuna Meretskov küsimust kohtamisel kindral Laidoneriga ei puudutanud, keeldusin seda kokkuleppesse kirjutamast enne, kui olen teinud ettekande Eesti delegatsiooni juhile. Siirdusin meie rongile. Kindral Laidoner kuulas ära ja andis oma nõusoleku.

Vaevalt olime linnade telefonikeskjaamade sõjaväelise kontrolli osa kokkuleppesse redigeerinud, kui loeti ette uus nõudmine. Nüüd nõudsid venelased, et nende diviiside intendantidele tuleb anda luba osta Eestis toiduaineid. Venelaste nõudmine tuli jälle ette kanda kindral Laidonerile, kes ka sellega nõustus.

Kolmandaks luges vene operatiivosakonna ülem, kes vahepeal jälle oli viibinud ühes teises

kupees, ette nõudmise, mille kohaselt tuleb Eesti sõjaväe koosseisu mittekuuluvatelt isikutelt relvad ära võtta 48 tunni jooksul. Oli selge, et taotleti Kaitseliidu desarmeerimist. Kui ma selle nõudmise ette kandsin kindral Laidonerile, tähendas ta, et tal puuduvad volitused selle küsimuse otsustamiseks, mis Eestis kehtivate seaduste järgi kuulub Vabariigi Presidendi ja valitsuse kompetentsi.

Tegin kindral Laidoneri vastuse vene operatiivosakonna ülemale teatavaks, kes seejärel kadus ühte kupeesse. Sealt väljus Meretskov, kes ärritunud toonil mulle ütles, et selline volitus tuleb Eesti delegatsioonil Vabariigi Presidendilt saada telefoni teel. Selleks ei olevat mingeid takistusi, sest President on Vabariigis kohal ja Narvas telefon olemas. Kui nii ei sünni, langeb vastutus võimaliku verevalamise eest teile, sest punaarmee väeosad, kes praegu liiguvad lahingukorras Eestisse, on osa võtnud N. Liidu – Soome vahelisest sõjast ja harjunud vaenlast nägema iga puu ja põõsa taga, jätkas Meretskov. Läksin jälle meie rongi ja kandsin kindral Laidonerile ette, mis Meretskov oli ütelnud.

Meretskovi poolt esitatud eraisikutelt relvade äravõtmise nõudmist kaaluti kindral Laidoneri juures igakülgselt. Olime Narva saadetud ainsa ülesandega kokku leppida Meretskoviga Eestisse toodavate punaarmee väeosade paigutamise suhtes. Eraisikutelt relvade äravõtmine ei kuulunud mingil viisil selle ülesande raamidesse. Teisest küljest ei saanud me ka Meretskovi nõudmist ignoreerida, pealegi olukorras, kus olime tema võimuses. Nii otsustas kindral Laidoner küsimuse ette kanda Vabariigi presidendile. Ta võttis Narva jaamast telefoniühenduse Presidendiga ja sai vajaliku volituse. Ülemjuhataja teatas, et President oli teda informeerinud vahepeal juhtunust: komdiv Tjurini korpus olevat baaside rajoonist tulnud Tallinna. Prantsuse valitsus olevat sakslastelt palunud relvarahu.

Kui Meretskovile teatati, et eraisikutelt relvade äravõtmist võib siduda kokkuleppega, juhiti ühtlasi tema tähelepanu sellele, et 48-tunnine tähtaeg on selleks liig lühike. Meie poolt esitati ettepanek aega pikendada 72-le tunnile. Meretskov ei nõustunud. Ta tähendas, et kogemused N. Liidus on näidanud, mida kiiremini niisugused küsimused lahendatakse, seda parem nii teile kui meile.

Venelaste poolt enam uusi nõudmisi ei esitatud ja eraisikutelt relvade äravõtmine oli kokkuleppe viimane punkt. See 17. juunil 1940. a. „Narva kokkulepe”, mida õigem on küll nimetada „Narva diktaat”, sest kogu selle sisu dikteeriti meile venelaste poolt. [---] 18. juuni hommikul kella viie paiku jõudis meie rong Tallinna peajaama. Vaatamata varasele tunnile oli jaama ette kogunenud palju rahvast. Kui kindral Laidoner jaama trepile ilmus, võeti teda vastu rohkete poolehoiuavaldustega. Need olid südamlikud ja spontaansed armastatud ja sügavalt austatud Ülemjuhatajale tema elu raskeimal teekonnal. Paljudel olid pisarad silmis.

Staapi tulles paistis silma, et kogu Pagari tänava ümbrus oli täis põlenud paberi tuhka. Polnud mingit kahtlust, Sõjavägede Staabis, Sõjaministeeriumis ja üle tänava asuvas poliitilises politseis põletati dokumente. Osakonda jõudes selgus, et siin oli kõik veel alles, oodati minu saabumist. Paberite põletamist oli staapi tulles märganud ka kindral Laidoner, sest peatselt sain käsu ilmuda tema juurde. Sain korralduse – operatiivosakond ei tohi ühtki dokumenti põletada, kuna meil pole tarvis varjata, kuidas me oleme kavatsenud oma riiki kaitsta. Kõik, mis me oleme teinud ja kavatsenud teha, on tehtud enesekaitseks ja mitte kellelegi kallale tungimiseks. Kõik operatiivosakonna dokumendid peavad olema alles juhuks, kui meid hakatakse süüdistama agressiooni kavatsustes, lõpetas kindral. [---]

Alfred Luts. Heitluste keerises, 1. Stockholm, 1975, lk. 145–157.